

ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ ПО ЗБЕРЕЖЕННЮ ПАМ'ЯТОК ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

У статті досліджено діяльність Почаївської лаври у галузі збереження її мистецької спадщини, а також великий вплив Лаври на розбудову церков, храмів, монастирів, пам'яток культури видатним особистостям Кременецького повіту і Волинської єпархії.

Ключові слова: Лавра, храм, мистецтво, архітектура, Волинь

Невід'ємну частину культурної спадщини Почаївської лаври становить її внутрішнє оздоблення, а також великий вплив Лаври на розбудову церков, храмів, монастирів, пам'яток культури видатним особистостям Кременецького повіту, Волинської єпархії, всієї України. Збереження цих пам'яток склало основну частину діяльності Лаври, яка надавала кошти на їх спорудження і реставрацію, щоб зберегти для нащадків цю культурну спадщину.

Поряд з архітектурними спорудами, важливе значення мають пам'ятки образотворчого мистецтва Почаївської лаври, хоч, як не дивно, переважна більшість тих пам'яток, що зберігаються в стінах обителі, ще чекають ґрунтовного наукового дослідження. Певною мірою це стосується найбільшої святині монастиря – чудотворної ікони Почаївської Богородиці, намальованої, ймовірно, в середині XVI ст. [1, с.96].

Наукових праць присвячених діяльності Почаївської лаври по збереженню пам'яток історико – культурної спадщини практично немає. До праць, які б стосувались дослідження даної проблематики слід віднести роботи А.Ф. Хойнацького «Повесть историческая о святой чудотворной иконе Божей Матери почаевской», П.А. Ричкова «Почаївська Свято–Успенська Лавра», П.М. Жолтовської «Український живопис XVII – XVIII ст.» та ряд інших авторів, які досліджували архітектурну і мистецьку спадщину Лаври.

Виходячи з актуальності теми, спираючись на дослідження архівних матеріалів Державного архіву Тернопільської області (ДАТО), автор визначив таку мету: показати вплив та велике значення Почаївської лаври для збереження пам'ятників архітектури і мистецтва.

Метою зумовлено й основні наукові завдання: виявити і дати аналіз діяльності Почаївської лаври у сфері збереження її мистецької спадщини, засвідчити значення Лаври у збереженні і відбудові не тільки власної мистецької спадщини, але і всієї Волинської губернії.

Однією із найцінніших мистецьких пам'яток є ікона Божої Матері. Вже в давні часи ікона Почаївської Божої Матері прославилась своїми чудесами, тому її походження і подальша історія завжди викликали підвищений інтерес і спонукали святих отців Почаївської гори вести літописні записи про її діяння [6, с.96].

Відомо, що в 1559 р. грецький митрополит Неофіт, повертаючись з Москви у рідні краї, проїжджав через Волинь. Зупинившись на відпочинок у невеличкому містечку Орлі, він був гостинно прийнятий дідичкою Ганною Гойською. На знак подяки Неофіт подарував благочестивій господині ікону Божої Матері [7, с.7].

За описом історика Лаври А. Хойнацького, ікона має висоту 6 1/4, ширину 5 1/8 вершків (27,7x22,45 см) і виконана олійними фарбами на липовій дошці, скріпленій двома дубовими шпугами. На ній – поясне зображення Богородиці з Немовлям на правій руці [6, с.96].

За давнім переказом, у 1597 р. Ганна Гойська після чудесного зцілення біля ікони її сліпого брата Филипа передала чудотворний образ Богородиці на вічне збереження в церкву Успіння Богородиці на Почаївській горі [1, с.87].

Протягом минулих століть ікона декілька разів надовго опинялася поза стінами Почаївського монастиря. Перший раз - під час пограбування чернечої обителі Андрієм Фірлеєм у 1623 р. – вона була вивезена до Козина. Лише через 25 років після довгої судової тяганини почаївським монахам на чолі з ігуменом Іовом Залізом вдалося повернути святиню. Вдруге Ікона Почаївської Богородиці була тимчасово евакуйована волинським архієпископом Євлогієм у 1914 р. на початку Першої світової війни, у зв'язку з загрозою захоплення Почаївської лаври ворогом [6, с.98].

З переходом монастиря у підпорядкування уніатів ікона Почаївської Богородиці стає

святиною не лише православного, але й католицького світу. Про це свідчить пишна коронація ікони у вересні 1773 р., здійснена за активної підтримки М. Потоцького. Сама коронація була не просто ритуалом, а особливим видом театралізованого церемоніалу, в якому в єдине ціле злились елементи сценічного, піротехнічного, образотворчого мистецтва та архітектури [1, с.94].

Про мистецьке оформлення інтер'єрів монастирських споруд у XVIII ст. можемо судити лише на основі архівних документів і візитацій XVIII – початку XIX ст., а також небагатьох гравюр і малюнків. Від часу меценатської діяльності благодійників монастиря Федора та Святи Домашевських залишилися лише намісні ікони «Христос Вседержитель» і «Богородиця Одигітрія» середини XVII ст., які зберігаються тепер у Троїцькому соборі.

Якщо про монументальний живопис на стінах старих храмів Почаївського монастиря маємо свідчення лише з писемних джерел, то станковий живопис XVIII ст. представлений тут низкою оригінальних творів. Усі вони різні за почерком і технікою художнього виконання, але мають незаперечні мистецькі якості [5, с.85].

Розвиток малярського осередку в Почаєві не в останню чергу пов'язаний з діяльністю монастирської друкарні та виготовленням окремих графічних аркушів. У другій половині XVIII ст. почаївська друкарня була однією з найбільших в Україні. У ній працювали такі провідні українські гравери, як Адам і Йосип Гочемські, Теодор Стрельбицький та багато інших. Саме графічні твори з зображеннями Почаївської Богородиці служили тими іконографічними взірцями, які сприяли широкому розповсюдженню ікон із зображеннями чудотворного образу на Волині та поза її межами [4, с.112].

Будівництво Успенського собору, розпочате М. Потоцьким для василіанського монастиря, зумовило появу нових підходів до внутрішнього оздоблення споруд. Для виконання малярських робіт запрошуються провідні львівські майстри [6, с.103].

Внутрішнє оздоблення Успенського собору проіснувало майже без змін до середини XIX ст. Про його характер можна судити з монастирської візитації 1822 р. та з акварельного малюнка Т. Шевченка 1846 р. В оформленні внутрішнього простору широко застосовувалися мистецькі прийоми рококо та раннього класицизму. Особливо це помітно в оздобленні головного та бічних пристінних вітарів, які набувають широкого розповсюдження в греко-католицьких храмах Правобережної України з другої половини XVIII ст. [1, с.93].

Над виготовленням вітарів працювали відомі львівські скульптори і різьблярі, зокрема Матвій Полейовський, який разом з помічниками виконав головний вітар та інші роботи. Згідно з укладеною в 1781 р. угодою, за кожен вітар він мав отримати по 200 золотих і, крім того, чотири його помічники могли безкоштовно харчуватися разом з ченцями [3, с.56].

Про особливості почаївських робіт М. Полейовського можемо судити лише зі спогадів сучасників, з фіксаційного малюнка Т. Шевченка та ряду гравюр, оскільки оригінали безповоротно втрачені, у 1869 р. за нез'ясованих обставин головний василіанський вітар згорів, а на його місце у 1870 р. майстром Прокоф'євим був виготовлений новий [7, с.46].

У 1807 р. для виконання художніх робіт було запрошено відомого львівського художника Луку Долинського. Він стає головним художником з оформлення інтер'єру Успенського собору і протягом трьох років виконує більшість творів олійного живопису на полотні, а також низку позолотних робіт [6, с.106]. Саме Лука Долинський виконав не збережені до нашого часу розписи куполу Успенського собору з Богородицею у вигляді Цариці Небесної. [6, с.108].

Крім уже згаданих робіт Л. Долинського, збереглися і деякі його полотна з бічних вітарів, розібраних після 1831 р. Серед них найкраще збереглися дві ікони з зображеннями св. Стефана та св. Онуфрія [1, с.108]. Цікаво, що на початку 70-х років XIX ст. архієпископ Агафангел мав намір зняти зі стін усі роботи Л. Долинського.

Живописне оформлення інтер'єру Успенського собору, виконане на початку XIX ст., майже без змін проіснувало до 1861 р., коли цар Олександр II замість старого одноярусного подарував Почаївській лаврі новий чотириярусний іконостас, виконаний за проектом архітектора Г. Боссе. При його спорудженні враховувалися особливості інтер'єру Успенського собору, і саме цей іконостас нині перебуває в цьому храмі.

Для нового іконостаса академіки М. Лавров, І. Горбунов та Є. Васильєв на мідних дошках виконали 32 ікони [3, с.20].

Над північними вратами розміщена ікона св. Олександра Невського – патрона царя

Олександра II, над південними зображено св. Миколая – покровителя Миколи І. Під карнизом першого ряду в чотирьох клеймах зображено дванадцять апостолів [6, с.111].

На замовлення Почаївської лаври С. Верховцев спорудив бронзовий кіот над стопою Богородиці [1, с.121].

Значну роль в оздобленні Успенського собору відіграють настінні малювання, які тісно пов'язані з архітектурою інтер'єру. Кращі з них були виконані в 1874 р. петербурзьким академіком живопису В. Васильєвим на тему почаївські чудеса. В оздобленні стін собору брали участь також лаврські іконописці – монахи Паїсій та Анатолій.

Після Успенського собору найбільше культове значення має Печерна церква преподобного Іова Почаївського, оскільки саме тут зберігається ще одна лаврська святиня – мощі ігумена Іова Заліза. У 1842 р. на кошти відомої благодійниці Ганни Орлової – Чесменської Лавра замовила срібну раку для мощей. Над замовленням працював Федір Верховцев [6, с.113].

На виготовлення раки пішло 3 пуди 27 фунтів срібла. На верхній срібній кришці викарбувано зображення Іова в мантиї, з боків – рельєфні зображення «Облога Почаєва 1675 р.» та «Явлення Богородиці у вогняному стовпі».

У 1875 р. над ракою святого майстер Прокоф'єв спорудив різьблений з дерева балдахін, який, проте, проіснував недовго. У 1888 р. було розпочато роботу над виготовленням нового балдахіна з білого мармуру. Цю роботу доручили італійцеві Леопольду Менціоне, який мав свою майстерню в Одесі. Восени 1889 р. балдахін перевезено пароплавом з Італії до Одеси, а звідти залізницею, потім кіньми до Лаври. За виконання балдахіна Леопольду Менціоне, згідно з угодою, було заплачено 6000 руб. сріблом [5, с.214].

На початку ХХ ст. у зв'язку з будівництвом Троїцького собору Почаївська лавра збагатилась високохудожніми творами образотворчого мистецтва, створеними у тісній співпраці художників та архітекторів, зокрема О. Щусєва та М. Реріха – яскравих представників російського модерну [6, с.115].

У давньоруських традиціях оформлено також інтер'єр храму. У центрі підкупольного простору розміщено величезний хорос з металевими декорованими накладками під властивий собору стиль архітектури й живопису. За давніми традиціями жонописною майстернею братів Чирікових виконано чотирирусний іконостас, ікони якого оздобив складним металевим карбуванням московський майстер Терещенко [2, с.106].

З мистецьких пам'яток Почаївської лаври окрему групу становлять портрети благодійників монастиря – Ганни Гойської, Федора та Єви Домашевських, Миколи Потоцького. Згадані живописні твори привертали до себе увагу істориків Лаври ще в першій половині ХІХ ст. У 1890 р. вони були показані на виставці VIII Археологічного з'їзду в Москві і викликали велику зацікавленість фахівців. Кожен з портретів демонструє різні етапи розвитку цього жанру на Волині [6, с.117].

Наприкінці ХІХ ст. у Почаївській лаврі з ініціативи волинського архієпископа Модеста було створено відділення Волинського Давньосховища (м. Житомир), де знайшли своє місце і стали доступними дослідникам та широкому загалу відвідувачів старовинні церковні предмети, що вже не були у вжитку. Після смерті владики Модеста музей перестав існувати, а збірка старожитностей протягом 1911-1912 рр. була передана Волинському Давньосховищу [3, с.73].

Поряд із внутрішнім збереженням своєї мистецької спадщини Почаївська лавра намагалась активно впливати на охорону культурної спадщини тих храмів і монастирів, які перебували в стані занепаду і потребували значних коштів для реставрації і відбудови. Тому Почаївська лавра фінансовим забезпеченням намагалась зберегти ті храми, які попадали під її протекторат і не тільки. Активно надавались кошти на спорудження пам'ятників Т.Г. Шевченка, Б.З. Хмельницького, Кутузова та інших видатних осіб України і Російської імперії.

31 серпня 1898 р. Почаївська лавра, в с. Андрушівка Кременецького повіту виділила 2000 руб. на будівництво церкви. Священником було призначено М. Капустинського. Пізніше при фінансовій підтримці Лаври було добудовано дзвіницю, а також закуплено церковний інвентар, на який було витрачено ще 1500 руб. [8, арк.1].

За сприянням Почаївської лаври відбулось будівництво у 1912 р. храму в с. Рудні – Почаївському, який знаходився на території Дубнівського повіту. У 1930 р. Лавра виділила кошти на реставрацію церкви. За сприянням Почаївської лаври в церкві було засновано школу, в які

навчалось близько 118 учнів [9, арк.16].

Також Почаївська лавра долучилась і до відбудови церкви в с. Кораблище Дубнівського повіту, та в с. Крижах Кременецького повіту, дана церква була побудована в 1926 р. із дерева, знову таки на кошти Почаївської лаври. [10, арк.69зв.].

У с. Новий Почаїв Кременецького повіту церкву було збудовано в 1865 р., допомогу у будівництві храму взяла на себе Почаївська лавра [10, арк.133зв.].

Свій вклад внесла Лавра у будівництво нового храму Різдва Богородиці, який розміщувався дещо далі від монастиря і завершився у 1924 р. Тільки для закупівлі ікон та іншого церковного інвентаря Почаївська лавра витратила 288 руб. [11, арк.16].

Крім цього у березні 1897 р. за сприянням Почаївської лаври було відкрито у м. Почаєві Єврейську синагогу [12, арк.1].

Активно займалась Почаївська Лавра відбудовою не тільки церков а й монастирів Волинської єпархії. Так, у Житомирі для будівництва і реставрації чоловічого Богоявльського монастиря, 17 січня 1897 року Лавра придбала 8 га землі, які обійшлися у 10000 руб., згодом монастир існував виключно на кошти Лаври [13, арк.1]. Сам монастир мав двоповерхову будівлю загальною площею 42 квадратні сажні. В ньому налічувалось 25 кімнат для монахів і служителів монастиря [13, арк.61].

У 1899 році Почаївська лавра для збільшення території монастиря придбала у Янкевича Олександра Івановича ще 300 кв. сажнів, за 3000 руб. [13, арк.67].

З кожним роком, починаючи із часу свого існування, монастир набував значної популярності серед віруючих. Багато жителів Житомирщини ставали монахами в цьому монастирі. Так наприклад, тільки в червні 1899 року в монастир прийшли чотири послушника.

Фінансові ж витрати на монастир, які виплачувала Почаївська Лавра за 1899 рік склали 4832 руб. Придбано іконостас загальною вартістю 1200 крб., ікони різні за своїм релігійним змістом – 700 руб., а також на книги, які закуплялись в основному в Санкт – Петербурзі, було витрачено 1259 крб. [13, арк.79].

У жовтні 1894 році Почаївській лаврі був переданий василіанський монастир в с. Жидачин Луцького повіту. В указі Синоду від 23 жовтня 1894 року говорилось: «Монастир перейшов під опіку Почаївської Лаври і на її повне забезпечення». На відновлення реставраційних робіт, Лавра витратила 2000 руб. [14, арк.1].

Цей монастирський комплекс складався із: архієрейського дому і однокласного училища. Для утеплення монастиря Почаївська лавра привезла 300 куб. сажнів дров, та своїми коштами відбудувала церкву, яка знаходилась при монастирі [14, арк.159].

Намісники монастиря призначались виключно архімандритом Почаївської лаври, а вже ченці, люди, які служили при монастирі були вихідцями із сусідніх міст і сіл Луцького повіту.

За фінансової підтримки Почаївської лаври будувались церква в с. Марочі тодішньої Гординської єпархії, а також Острозський собор [15, арк.1].

Почаївська лавра, активно займалась реставрацією монастирських ансамблів, збереженням їхньої історії, відбудови тих приміщень, які потребували значної реставрації, зберігаючи для нащадків культурну і мистецьку спадщину не тільки Волинської губернії а й усієї України. Під протекторат Почаївської Лаври підпадали усі храми, монастирі, які були у знищеному стані, а для їх відбудови потрібні були значні кошти, яких місцева влада не хотіла надавати.

Крім відбудови існуючих вже храмів і монастирів Почаївська лавра надавала значну фінансову допомогу у будівництві і спорудженні пам'ятників видатним особистостям Російської імперії. Так, 3 12 серпня 1854 року по 22 листопада 1856 року відбувалось будівництво пам'ятника В.А. Жуковському, на його спорудження Почаївська Лавра виділила 43 рублі сріблом. Разом із Червоним хрестом Лавра виділила 50 рублів на будівництво і спорудження пам'ятника видатному російському полководцю Кутузову [17, арк.20].

У 1870 р., Почаївська лавра надала фінансову допомогу, у розмірі 10 руб. на спорудження пам'ятника Богдану Хмельницькому в м. Києві [16, арк.1а]. А в березні 1914 року Лавра на спорудження пам'ятника до 300-ї річниці правління дому Романових виділила 26 руб. [17, арк.20]. У цьому ж 1914 році Почаївська лавра виділила 5 руб. 91 коп. для будівництва нового Троїцького храму в Санкт-Петербурзі [17, арк.32].

Пожертвувала Почаївська лавра 70 руб. і на спорудження пам'ятника воїнам, які загинули

у Першій світовій війні [18, арк.5].

Кожна доба, кожне покоління по-своєму оцінює історико – архітектурну спадщину, знаходячи відповіді саме на ті питання, які постають перед суспільством, відкриваючи в ньому нові грані, ще не пізнані та належно не оцінені. Характерно, що з розширенням досліджень пам'яток архітектури, урахування їх регіональних особливостей, стильових характеристик та інших факторів усе чіткіше вирізняються національні риси архітектури українського народу, як однієї з важливих частин його культури [6, с.3]. Тож архітектурний комплекс Почаївської лаври і до нині радує відвідувачів своєю досконалістю. Тому збереження цієї пам'ятки архітектури України повинно відбуватись не тільки на обласному, але й на державному рівні.

Список використаних джерел та літератури:

1. Амвросий (Лотоцкий)/ Сказание историческое о Почаевской Успенской лавре бывшего наместника Лавры архимандрита Амвросия. – Почаев, 1886. – 313 с.
2. Антонович С. Короткий історичний нарис Почаївської Успенської Лаври. – Кременець: «Церква і нарід», 1938. - 123 с.
3. Дубилко І. Почаївський монастир в історії нашого народу./ І. Дубилко – Вінніпег: Інститут дослідів Волині, 1986. – 115 с.
4. Жолтовський П.М. Український живопис XVII – XVIII ст. – К.:Наукова думка, 1978. – 328с.
5. Огієнко Іван (митрополит Іларіон) Свята Почаївська лавра / упоряд. М. С. Тимошик.– К.: Наша культура і наука, 2004. – 440 с.
6. Ричков П.А. Почаївська Свято – Успенська Лавра / Ричков П.А., Луц В.Д. – К.: Техніка, 2000. – 136с.
7. Хойнацкий А.Ф. Повесть историческая о святой чудотворной иконе Божей Матери почаевской. – Почаев, 1910. – 61с.
8. Державний архів Тернопільської області (далі - ДАТО), ф.258 (Духовний собор Почаївської Лаври). – оп.1. – спр.4156.- арк.1, 7
9. ДАТО, ф. 258. – оп.3. – спр. 557. – арк. 16
10. ДАТО, ф. 258. – оп.3. – спр. 480. – арк. 69зв., 133зв.
11. ДАТО, ф. 258. – оп.3. – спр. 366. – арк. 16
12. ДАТО, ф.258. – оп. 1. – спр. 4024. – арк. 1
13. ДАТО, ф.258. – оп. 1 спр. 4155.арк.1, 14, 67, 79
14. ДАТО, ф.258. – оп. 1. – спр. 3879. – арк.1, 159
15. ДАТО, ф.258. – оп.3. – спр. 544. – арк.1
16. ДАТО, ф. 258.- оп.1.- спр. 3032. – арк.1а
17. ДАТО, ф.258. – оп.2.- спр. 1835. – арк.20, 32
18. ДАТО, ф.258.- оп.3. – спр.886. – арк. 5.

Y.I. MARTYNIV

ACTIVITY POCHAYIV LAURELS IN THE FIELD OF CULTURAL AND ARTISTIC HERITAGE

The article examines the activities Pochayiv laurels in the field of preservation of its artistic heritage. And also a great influence on the development of Lavra churches, temples, monasteries, monuments of culture prominent personalities Kremenetskogo County and Volyn diocese.

Keywords: *Monastery, temple art, architecture, Volhynia*

Ю.И. МАРТЫНИВ

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПОЧАЕВСКОЙ ЛАВРЫ ПО СОХРАНЕНИЮ ПАМЯТНИКОВ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ

В статье исследована деятельность Почаевской лавры в области сохранения ее художественного наследия. А также отражено ведущее влияние Лавры на развитие церквей, храмов, монастырей, сохранение памятников культуры выдающимся личностям Кременецкого уезда и Волынской епархии.

Ключевые слова: *Лавра, храм, искусство, архитектура, Волынь*